

Ortaöğretimde Tarihî Haritalara İlişkin Coğrafi Bilgi Sistemleri Tabanlı Materyal Kullanımı: İlk Türk Dünyası Haritası Örneği¹

Use of Geographic Information Systems Based Materials Regarding Historical Maps in Secondary Education: The First Turkish World Map Example¹

Çiğdem ORMANOĞLU² Eren ORMANOĞLU³ Gülizar IŞIKTAŞ⁴

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research manuscript

Başvuru Tarihi / Application Date: 30.09.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.11.2024

Atıf İçin / To Cite This Article: Refad, A. ve Refad, A. (xxxx). Refad refad refad refad refad refad refad refad refad. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (REFAD)*, 4(2), 66-86.

ÖZ: 2017 yılında UNESCO Dünya Belleği Kütüğü'ne belgesel miras olarak kaydedilen Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugâti't Türk adlı eseri, 11. yüzyıl Türk illerinin/yurtlarının dağılımını gösteren tarihî ilk Türk dünyası haritasını da içerisinde barındırmaktadır. Tarihî haritalar, çok önemli tarih öğretimi materyalleridir. Bu haritalar ilgili oldukları dönem hakkında tarihi bilgiler vermenin yanı sıra dönemin bakış açılarını yansıtmaları bakımından önemlidir. Tarihî haritalara ilişkin coğrafi bilgi sistemlerinin kullanıldığı yeni yöntem ve yaklaşımlar ortaya çıkmış, bu tür haritaların farklı versiyonları oluşturulabilir hale gelmiştir. İlk Türk dünyası haritası hakkındaki çalışmalar genellikle akademik düzeyde olup, ortaöğretim öğrencilerinin haritanın özellikleri ve tarihî önemiyle ilgili bilgi ve farkındalık seviyelerini geliştirecek çalışma veya materyal bulunmamaktadır. Ortaöğretim Tarih ders kitaplarında ise ilk Türk dünyası haritasına ilişkin çok sınırlı bilgiler verilmektedir. Çalışmanın amacı; tarihî haritalara ilişkin geliştirilecek eğitim materyallerinin ortaöğretim öğrencilerinin bilgi, farkındalık ve tarih okuryazarlıklarına etkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışma kapsamında, tarihî ilk Türk dünyası haritasını ve özelliklerini anlatan, coğrafi bilgi sistemi tabanlı bir eğitim materyali oluşturulmuştur. Çalışmada nitel araştırma kapsamında literatür taramasıyla doküman analizi yapılmış, nicel araştırma yöntemi olarak örneklem grubundaki 112 lise öğrencisine ön ve son test uygulanmıştır. Nicel araştırma deseni olarak tek grup ön test-son test deneysel desen kullanılmıştır. Ön test sonuçlarına göre öğrenciler, ilk Türk dünyası haritasıyla ilgili yeterli düzeyde bilgi ve farkındalık sahibi değildir. Geliştirilen eğitim materyalinin izletilmesini müteakip uygulanan son test ise materyalin, öğrencilerin bilgi ve farkındalık düzeyinin artmasında önemli seviyede katkısının bulunduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Dîvânü Lugâti't Türk, eğitim materyali, ilk Türk dünyası haritası, ortaöğretim, tarih

¹ Çalışma, Felsefe Öğretmeni Çiğdem ORMANOĞLU danışmanlığında Eren ORMANOĞLU ve Gülizar IŞIKTAŞ tarafından TÜBİTAK 2204-A Lise Öğrencileri Araştırma Projeleri Yarışması kapsamında hazırlanan "11. Yüzyılın Mirası, 21. Yüzyılın Vefası: İlk Türk Dünyası Haritası" başlıklı araştırma projesi raporundan üretilmiştir.

² Uzman Öğretmen, Keçiören Vatansever Şehit Tümgeneral Aydoğan Aydın Fen Lisesi, Keçiören/Ankara, c.ormanoglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1653-3330 (Başlıca yazar).

³ Öğrenci, Mamak Fen Lisesi, Mamak/Ankara, eren.ormanoglu2022@gmail.com, ORCID: 0009-0007-2850-5931.

⁴ Öğrenci, Yozgat Şehitler Fen Lisesi, Yozgat, guluzarisiktas@gmail.com, ORCID: 0009-0006-1424-3494.

ABSTRACT: Kâşgarlı Mahmud’s Dîvânu Lugâti’t Türk, which was recorded as a documentary heritage in the UNESCO Memory of the World Register in 2017, also contains the first historical Turkish world map showing the distribution of Turkish provinces/homelands in the 11th century. Historical maps are very important history teaching materials. These maps are important in that they reflect the perspectives of the period as well as providing historical information about the period to which they relate. New methods and approaches using geographic information systems for historical maps have emerged, and different versions of such maps have become possible. Studies on the first Turkish world map are generally at academic level, and there are no studies or materials that will improve the knowledge and awareness levels of secondary school students about the features and historical importance of the map. Secondary education history textbooks provide very limited information about the first Turkish world map. The purpose of the study is to reveal the effect of educational materials to be developed regarding historical maps on the knowledge, awareness and historical literacy of secondary school students. For this purpose, within the scope of the study, a geographical information system-based educational material describing the first historical Turkish world map and its features was created. In the study, within the scope of qualitative research, document analysis was conducted through literature review, and as a quantitative research method, pre- and post-tests were applied to 112 high school students in the sample group. A single group pre-test – post-test experimental design was used as the quantitative research design. According to the pre-test results, students do not have sufficient knowledge and awareness about the first Turkish world map. In the post-test applied following the viewing of the developed educational material, it was observed that the material made a significant contribution to increasing the knowledge and awareness level of the students.

Keywords: Dîvânu Lugâti’t Türk, educational material, first Turkish world map, secondary education, history

1. GİRİŞ

Atalay (1985), Dîvânu Lugâti't Türk çevirisinde son söz olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: *Divanü Lugat-it-Türk bir hazinedir; onun üzerinde üç, beş kişinin çalışması yeterli değildir. Divanın üzerinde yüzlerce kişi çalışacak ve her çalışan yeni bir cevher bulacaktır.* Kösoğlu (2008) ise Dîvânu Lugâti't Türk'ü kastederek; *...geleceğe dönük projelerimiz ve heyecanlarımızın en sağlıklı ve gerçekçi çabaları, bu tür eserlerimiz üzerinde yoğunlaşmak olmalıdır* demektedir. Bayat (2008) da Dîvânu Lugâti't Türk'ün bu yönüyle ilgili olarak; *Divanü Lugati't-Türk, tarihi-bedii kaynak olmak özelliğini koruyacak, bugün olduğu gibi yarın da araştırmacıların baş vuracağı temel kaynak olarak kalacak, araştırıldıkça daha çok tarihi-sosyolojik, sosyo-kültürel ve dilcilikle ilgili konular ortaya çıkacaktır* ifadelerini kullanmaktadır.

Ülkütaşır (1962), Dîvânu Lugâti't Türk'ün, yalnızca bir sözlük olmadığını Türk tarihi, coğrafyası, mitolojisi, folklor ve halk edebiyatıyla ilgili zengin bilgiler içerdiğini ifade etmektedir. Hirik (2019) Dîvânu Lugâti't Türk'ün eşsizliğine, dönemi itibariyle oldukça benzersiz özellikler barındıran haritasının da katkı sağladığını belirtmektedir. Söz konusu harita, Dîvânu Lûgati't Türk yazma nüshasının 22. ve 23. sayfalarında yer alan ve bir Türk'ün çizdiği, bilinen ilk dünya haritasıdır. Adalıoğlu (2008), tarih ve coğrafyayla ilgilenen bilim insanlarınca Dîvânu Lugâti't Türk'teki bu haritadan daha fazla yorum çıkarılabileceği değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Türklük biliminin kurucusu, Türk sözlükçülüğünün atası kabul edilmenin yanı sıra literatürde; kültür tarihimizin en önemli şahsiyetlerinden biri (Adalıoğlu, 2008), İslam topluluğu içinde Türk'ün büyük bir yeri bulunduğunu bütün gücüyle savunan, Türkoloji alanında geniş bilgisi ve incelemesi olan büyük Türk bilgini (Ülkütaşır, 1962), harita uzmanı (İltebir, 1995), dilci olduğu kadar metot sahibi bir öğretimci (İlaydın, 1995), ilk Türk dünya haritacısı (Sarıcaoğlu, 2008), 11. yüzyılın yorulmak nedir bilmeyen araştırmacısı (Akalm, 2008a) olarak da nitelendirilen Kâşgarlı Mahmud, haritayı çizme nedenini Dîvânu Lûgati't Türk'te şöyle açıklamaktadır: *Türkler aslında yirmi boydur... Her boyun bulunduğu yeri de bildirdim... Bu boylar güney ile kuzey arasında bulunurlar. Bunların her birini şu değrede birer birer gösterdim. Rum ülkesinden Maçin'e dek Türk ellerinin hepsinin boyu beşbin, eni üçbin fersaktır. Tamamı sekizbin fersah eder. İyice bilinmek için bunların hepsi yeryüzü biçiminde olan daire şeklinde gösterilir* (Atalay, 1985). Kâşgarlı Mahmud'un haritasını yuvarlak biçimde çizmesi ve bunu da dünyanın biçimi ile açıklaması, on birinci yüzyılda dünyanın yuvarlak olduğunun Türkler tarafından bilindiğini göstermektedir ("Kâşgarlı Mahmud'un Haritası", 2018).

Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lûgati't Türk'te çizdiği harita, Türk coğrafyasını, Türk boylarını ve onlara komşu olan bölge ve milletleri tanıtan ve günümüze gelen ilk Türk dünyası haritasıdır (Adalıoğlu, 2007). Kâşgarlı Mahmud, dönemindeki Türk topluluklarının hangi bölgelerde yaşadığını göstermek amacıyla çizdiği bu haritaya bazı ulusların yaşadığı bölgeleri de ekleyerek yeryüzündeki belirli bölgeleri gösteren bir dünya haritası oluşturmuştur (Akalm, 2008b). Kâşgarlı haritasıyla yaşadığı yüzyıldaki Türk kavimlerinin Orta Asya'daki coğrafi alanlarını ve Türk dünyasının sınırlarını gösterir (Adalıoğlu, 2008). Kâşgarlı Mahmut, eklediği harita ile eserinin uluslararası boyutunu pekiştirmiştir. Harita yaratmak, kendisini merkez alan bir medeniyet anlayışının ve dünya görüşünün temel göstergesidir (Özdemir, 2008). Nitekim Togan (1981a) da bu haritanın eski Türklerin cihan hâkimiyeti anlayışlarını yansıttığını belirtmektedir.

Kâşgarlı Mahmud'un meydana getirdiği çalışma, tam olarak dairesel bir dünya haritasıdır. Etrafındaki çemberde saat yönünde güney, batı, kuzey ve doğu istikametleri Arapça olarak yazılmıştır. Renklendirmelerin anlamı ve karşılıkları da daire dışındaki köşelerde Arapça ile belirtilmiştir (Sarıcaoğlu, 2008). Bütün dünyanın merkezi olarak izah etmeye çalıştığı Türk coğrafyası ve vatani; ırmaklarıyla, gölleri, dağları, denizleri ve şehirleriyle büyük bir dünya haritası içinde izah edilmektedir. Türk tarihi coğrafyasında yer alan, Kâşgarlı döneminde var olan veya bir kısmı artık harabeye dönen şehirler de Kâşgarlı'nın eserinde doğudan batıya doğru birer birer izah olunmuştur (Kafalı, 1995). Kâşgarlı Mahmut'un bu haritası XI. yüzyılda Türk kabile ve kavimlerinin Orta

Asya'daki coğrafi alanlarını göstermesi ve ilk Türk dünya haritası olması bakımından büyük bir değer taşır (Ülkütaşır, 1972).

Kâşgarlı Mahmud'un çalışması, Türk coğrafyasına odaklı tematik dünya haritasıdır (Sarıcaoğlu, 2008). Haritanın ana merkez noktasını Türk hükümdarlarının oturdukları Balasagun şehri teşkil etmektedir. Diğer coğrafi adlandırmalar, yer adları ve ülkeler de haritanın merkezine göre ayarlanmıştır ("Kâşgarlı Mahmud'un Dünya Haritası", 2014). Kâşgarlı Mahmud'un haritasında öne çıkan diğer bir özellik, ilk kez Japonya'ya doğru bir belirleme ile bütün olarak işaret edilmesidir (Sarıcaoğlu, 2008). Kâşgarlı Mahmud, Japonya'yı doğuda bir ada olarak göstermiş ve Cabarka adıyla anmıştır ("Dîvânu Lugâti't-Türk", t.y). Tekeli (1985), Adalıoğlu (2007) ve Dosay Gökdoğan (2016) Kâşgarlı'nın Türk dünyası haritasının; en doğusunda yarım daire şeklinde deniz ve okyanus tarafından çevrilmiş bir ada olarak gösterilen Japonya'yı bir harita üzerinde gösteren ilk dünya haritası özelliği taşıdığını belirtmektedir.

1.1. Tarih Kaynağı Olarak Dîvânu Lugâti't Türk ve İlk Türk Dünyası Haritası

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te tarih kavramı; topluları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan, olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduğu medeniyeti inceleyen bilim olarak tanımlanmaktadır. Tarihin konusu, zaman içinde insan faaliyetleri ve farklı etkilerle meydana gelen değişimler ve insan eylemlerinin sonucunda ortaya çıkan eserlerdir.

Togan (1981a), Dîvânu Lugâti't Türk'ü, 16. yüzyıldan önceki genel Türk tarihine ait kaynaklar arasında saymaktadır. Banguoğlu (1958), Dîvân'ın ortaya konduğu günden beri eski Türk tarihi için de birinci derecede bir kaynak olduğunu ve Dîvân'ın kaydettiği tarih bilgilerinin 11. yüzyıl Türk dünyasını aydınlatmak konusunda geniş ölçüde değerlendirildiğini ifade etmektedir. Dîvânu Lugâti't Türk'te, çok sayıda boy ve milletin adı geçmekte, farklı grup ve toplumlar arasındaki ilişkilerle Türklerin ötekilere bakışı hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirmelere yer verilmektedir. Bu nedenle de Dîvânu Lugâti't Türk, sadece dil, edebiyat ve kültür bilimcilerin değil, tarih, sosyoloji, ekonomi ve özellikle de uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi uzmanlarının temel kaynağıdır (Özdemir, 2008).

Bu açıdan Dîvânu Lugâti't Türk, literatürde; Türklerin tarihi açısından zengin malzeme içeren ve sunan (Ercilasun, 2008; Gömeç, 2008), kültür tarihimizin en büyük kaynaklarından biri (Togan, 1981b), Türk kültürünün, Türk tarihinin şah eseri, o dönem tarihimizi öğreten bir eser (Bayat, 2008), 11. yüzyıl Orta Asya Türk dünyasının kültür mirası (Caferoğlu, 1985), kültür tarihimizin en önemli başyapıtlarından biri (Adalıoğlu, 2008), Türkoloji tarihi bakımından eşsiz bir kitap (Tekeli, 1985), devrinin Türk medeniyetini temsil eden emsalsiz bir hazine (Caferoğlu, 1974), dünya kültür tarihinde eşsiz bir eser (Emet, 1995) olarak da tanımlanmaktadır.

Dîvânu Lugâti't Türk, yalnız bir sözlük değil, Türk tarihine, coğrafyasına, mitolojisine, folklor ve halk edebiyatına, kısaca ulusal kültürümüzle ilgili zengin bilgileri kapsayan büyük bir hazine, ansiklopedik bir eserdir (Ülkütaşır, 1962). Berbercan (2017) da Dîvânu Lugâti't Türk'ün, Türk tarihi için çok önemli bir eser olduğunu vurgulamaktadır. Akalın'a (2008a) göre ise Dîvânu Lugâti't Türk; Türk'ün kültürüdür, tarihidir; tarihin en eski dönemlerine kadar uzanan kültür değerlerimizin köklerini ortaya koyan eşsiz bir başvuru kaynağıdır. Coşar ve Güneş (2011), Dîvân'ın bu yönünü şöyle açıklamaktadır: *Dîvânü Lugâti't Türk, Türklerin ve Türkçe'nin tarihi serüveninde bir mihenk taşı olarak yer almaktadır. Başlı başına varlığı ile taşıdığı değer bir yana, birçok bilim alanı için hem bir başvuru kaynağı olması hem de çalışma alanı oluşturması bu rolünü açıkça göstermektedir.*

Türkiyat alanında, Orhun Yazıtları'nın bulunup okunmasından sonraki en önemli gelişmenin Dîvânu Lugâti't Türk'ün bulunması olduğunu belirten Genç (1997) de Dîvân'ın, Türk dilinin, tarihinin, edebiyatının, folklorunun, kısaca Türk kültür ve medeniyetinin en büyük hazinesi olduğunu ifade etmektedir. Adalıoğlu (2008) da Dîvânu Lugâti't Türk'ü, Türk tarihi ve etnografyası üzerine pek zengin bilgiler ihtiva eden önemli bir kaynak olarak görmektedir. Bu anlamda Caferoğlu (1974), Kâşgarlı Mahmud'un eserinde açık şekilde Türk boylarının isimlendirilmiş olmasını tarih bakımından çok değerli ve önemli bulmaktadır. Ülkütaşır (1962) ve Genç (1997) de Dîvânu Lugâti't Türk'te, türlü

sözcükler kullanılarak verilen örneklerle Türk tarihine ilişkin önemli ve geniş bilgiler verildiğini ifade etmektedir.

Uluslararası ilişkiler tarihi, askerlik tarihi, Türk kent ve kentleşme tarihi, Türk ve dünya siyasal tarihiyle ilgili zengin verilerle bezenmiş olduğunu ifade ettiği Dîvânu Lugâti't Türk'ün, orta dönem dünya tarihi açısından önemli bir eser olduğunu vurgulayan Özdemir (2008), diğer konuların yanı sıra Türk toplumunun tarihi ve ülkesiyle ilgili bilgilere de eserde ulaşılabildiğini belirtmektedir.

Berbercan (2017), Dîvânu Lugâti't Türk'ün Türk dili açısından değerinin yanı sıra, 11. yüzyıl Türk coğrafyasına ait birçok şehir, kasaba, köy, akarsu, göl, dağ adlarını içine alan, bunların birçoğunu haritada gösteren ve bazıları hakkında kısa bilgiler veren bir eser olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Yılmaz (2019) da eserin, siyasî ve coğrafi birçok yer adlarını da bize ulaştırarak, 11. yüzyıl Türk dünyası hakkındaki bilgilerimizin kaynağını oluşturduğunu ifade etmektedir. İsmayiloğlu (2008) ise Dîvânü Lugâti't Türk'te eski Türk şehir adlarının varlığının tespitinin, hem Türk hem de genel yer adları bilimi tarihinin karanlıkta kalmış meselelerini aydınlatılabileceğini düşünmektedir.

Togan (1981a), ressamın ve heykeltıraşın kendi zamanlarındaki hadiselerde rol oynayan şahısları tasvir ederek yapıp bıraktıkları eserler, fotoğraflar, filmler olarak nitelediği resimli haberleri, tarih biliminin önemli kaynakları arasında saymakta ve eski kitaplardaki haritaların da böyle önemli resimli haberlerden sayılması gerektiğini ve Kaşgarlı Mahmud'un eserine ekli olan haritanın, Dîvânu Lugâti't Türk metninde bulunmayan birçok bilgiyi içermesi nedeniyle bir tarih kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Adalıoğlu (2008) da ilk Türk dünyası haritasının bir tarih kaynağı olması noktasında aynı görüşü paylaşmaktadır. Hirik (2019) ise, Dîvânu Lugâti't Türk'ün böylesi gelişmiş bir harita içermesinin hem bilim tarihi açısından hem de Müslüman Türk bir bilim adamının dünya tarihine yaptığı katkı bakımından oldukça dikkat çekici olduğunu ifade eder.

1.2. Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında İlk Türk Dünyası Haritası

2023-2024 eğitim ve öğretim yılında liselerde okutulan Ortaöğretim 9. Sınıf Tarih Ders Kitabı'nın 186. sayfasında "Türk İslam Dünyasında İlk Edebî Eserler" başlığı altında Dîvânu Lugâti't Türk'e ilişkin genel bilgilere; 187. sayfasında ise ilk Türk dünyası haritasının görseline yer verilerek altına *Türk Dünyası Haritası (Dîvânü Lûgati't-Türk)* ibaresi konulmuş ve haritayla ilgili başka bilgi verilmemiştir.

Ortaöğretim Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi Ders Kitabı'nın 172. sayfasında ise *Kâşgarlı Mahmud, ilk Türk haritacısı ve filoloğudur* cümlesi ve haritanın görseli; 177. sayfasında ise *Bu eser sadece bir sözlük değil, Türklere ait ilk haritanın da yer aldığı ve kadim Türk kültürünün anlatıldığı bir eserdir* cümlesi yer almakta ve bunların dışında ilk Türk dünyası haritasıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

Ortaöğretim İslam Bilim Tarihi Ders Kitabı incelendiğinde, kitabın "5.5. Beşerî ve Matematiksel Coğrafyanın Gelişimi" başlıklı bölümünde 10. ve 11. yüzyıl Müslüman coğrafyacıların çizmiş oldukları haritalarla ilgili bilgi ve görsellere yer verilmişken ilk Türk dünyası haritası ile ilgili hiçbir bir bilgi veya görsele yer verilmediği görülmektedir.

1.3. Haritalar ve Tarih Öğretimi

Tarihî haritalar dönemle ilgili birçok otantik bilgi içermeleri ve dönemin insanların tarih ve coğrafyayla ilgili bakış açılarını yansıtmaları açısından tarih öğretimi için önemli materyallerdir (Jessop, 2006; Aktaran: Öztürk, 2012). Bu haritalar bize ilgili dönem hakkında tarihi bilgiler vermenin ötesinde dönemin bakış açılarını ve coğrafya vizyonunu yansıtmaları bakımından önemlidir (Öztürk, 2015). Haritalar, tarih dersinde kullanılan görsel materyallerdir (Şengül-Bircan ve Safran, 2013; Arslan ve Turan, 2016). Arslan ve Turan'a (2016) göre; Tarih derslerinde kullanılan görsel kaynaklar, tarih konularının anlaşılması ve canlandırılmasını, birden çok duyu organının öğrenme ortamına katılmasını, soyut kavramların görselleştirilerek somutlaştırılmalarını sağlar. Şengül-Bircan ve Safran (2013) ise tarih derslerinde haritalara yardımcı bir materyal olarak bakmak yerine teknolojik imkânları kullanarak dersin ana materyali yapmanın yarar sağlayacağını; sadece bugünün değil, geçmişin de

önemli öğretim materyali olan haritaların kullanımını arttırıp, modernizasyonunu sağlamak yerine, neden tarih öğretiminde etkin olarak kullanılmadıkları konusunun sorgulanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Haritaların tarih öğretimi açısından farklı işlevleri ve kullanım alanları vardır. Dijital haritalar sundukları teknik yenilikler ve içerik zenginliğiyle haritaların tarih derslerindeki işlevini arttırmakta ve kullanım alanını daha da genişletmektedir. Üç boyutlu haritalama tekniği açısından önemli yenilikler getiren Coğrafya Bilgi Sistemleri (CBS) teknolojisinin tarih alanına uygulanmasıyla üç boyutlu dijital tarih haritaları konusunda yeni yöntem ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. CBS teknikleri kullanılarak özellikle eski dönemlere ait tarihî haritaların ve şehir planlarının üç boyutlu versiyonlarının oluşturulması tarih araştırmalarına önemli katkılar sağlamaktadır. Tarih alanında CBS'nin kullanılması daha çok araştırmacı ve uzmanların faaliyet alanına girse de, tarih öğretimi alanında da kullanılmaktadır (Öztürk 2012).

Haritalarla farklı türde öğretim etkinlikleri yapılabileceğini belirten Öztürk (2015); öğrencilere tarihsel süreçteki değişim ve sürekliliğin kavratılmasının tarih öğretiminin önemli hedeflerinden birisi olduğunu, eski haritalardaki yer isimleriyle günümüzde kullanılan yer isimlerinin karşılaştırılarak değişim ve sürekliliğin somut örnekler üzerinden gösterilebileceğini ayrıca genel olarak tarihî haritalarda yerleşim yerleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler bulunduğunu, bu bilgilerin kullanılarak geçmişten günümüze yerleşim merkezlerinin gelişimi konusunda öğretim etkinlikleri yapılabileceğini ifade etmektedir.

Bu çerçevede tarih bilimi açısından mekânı bilmenin, mekânı algılamak demek olduğunu; bir mekânı algılayabilmenin ise onun dünya üzerindeki yerinin, konumunun ve doğal durumunun farkına vararak mümkün olabileceğini ifade eden Şengül-Bircan ve Safran (2013); haritalı tarih öğretim etkinliklerinin tasarlanarak uygulanmasını, öğrencilerin mekânı algılama becerilerinin gelişmesine ve dolayısıyla tarihi anlama ve yorumlamalarına katkı sağlayacağını düşünmektedir. Haritaların, Tarih dersinin pek çok bölümünde kullanılabileceğini ifade eden Şengül-Bircan (2013) ise bunu, *bir konunun girişinde ülkenin, devletin bugünkü dünya haritası üzerinde yerini bulma ve yorumlama çalışması ile konuya dikkat çekilebileceği gibi, eski bir medeniyetin günümüzde hangi ülke sınırları içinde yer aldığını tespit etmek hem kültürel hem de siyasi açıdan değerlendirme yapabilmeyi ve konuyu anlamayı kolaylaştırabilir* şeklinde örneklendirmektedir.

1.4. Tarih Okuryazarlığı

Günümüzde okuryazarlık kavramı, bilginin sürekli artması ve değişikliğe uğraması gibi nedenlerden ötürü geçmişe kıyasla daha fazla beceriyi içine alacak şekilde çok daha kapsamlı hale gelmiş ve birçok farklı okuryazarlık türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu türlerden birisi de öğrencilerin geçmişin günümüzle ilişkili olduğunu anlamalarına yardımcı olan dolayısıyla tarih eğitiminde başarılı olmanın en önemli kriterlerinden kabul edilen tarih okuryazarlığıdır. Tarih okuryazarlığı kavramı, tüm öğrencilerin bilmesi gereken temel tarihsel bilgilerin öğrenilmesi, ifade edilebilmesi ve gündelik hayata uygulanabilmesidir (Topçu ve Kaptan, 2018). Tarih okuryazarlığı, tarihsel olayların araştırmacı ve eleştirel bir tutumla ele alınması, ulaşılan farklı kaynaklar arasındaki çelişkili ifadelerin tespit edilmesi, teknolojinin insanlığa sunduğu imkânların tarihsel olayların öğrenilmesinde kullanılması, kronolojik düşünme becerisi, tarihsel olayların sebep-sonuç ilişkisi içinde ele alınması, tarihsel olayın meydana geldiği çağın koşullarına göre değerlendirilerek tarihsel düşünme ve tarihsel empati yapılması ile geçmiş ve günümüz olaylarının karşılaştırılması gibi süreçleri içermektedir (Taylor ve Young, 2003, Aktaran: Ata ve Keçe, 2014). Topçu ve Kaptan'a (2008) göre tarih okuryazarlığı, tarihî bilgileri ezberlemekten ziyade doğru okuyup anlayarak, günümüz ihtiyaçlarına göre her alanda kullanılabilir hale getirmeyi amaçlamaktadır.

Keçe (2015a), Keçe (2015b) ve Topçu ve Kaptan'a (2018) göre tarih okuryazarlığının temel boyutlarından birisi de bilgi ve iletişim teknolojisini kullanma becerisidir. Bu kapsamda, tarih okuryazarı bir bireyden beklenen temel özelliklerden biri de tarihsel olayları araştırma sürecinde yalnızca gerçek materyallere değil sanal ortamda kendisine sunulan kaynak ve kanıtlardan da yararlanmasıdır. Tarih okuryazarı bireyden bilgi iletişim teknolojilerini kullanabilme, web tarayıcıları

üzerinden çeşitli kaynaklara erişebilme ve sanal kaynakların güvenilirliğini sorgulayabilme becerilerine sahip olması beklenmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojileri anlayışları niteliği, bilgi iletişim teknolojilerini kullanabilmeyi gerektirir. Bu sayede öğrenciler sanal arşivlere ulaşım çeşitli verileri hızlı bir şekilde elde edebilirler. Aynı zamanda sınıf ortamında da bu teknolojilerinden yararlanılabilir. Bilgi iletişim teknolojileri öğretmenin kaynak sağlayıcı rolünü değiştirdiğinden, öğretmen bunun yerine öğrencilere rehber olarak internet kaynaklarının değerlendirmelerini sağlamalıdır (Topçu ve Kaptan, 2018)

Tarih okuryazarlığının temel boyutlarından bir diğeri geçmişle günümüzü ilişkilendirme becerisidir. Özdemir'e (1995) göre tarih konularının sadece geçmişte olmuş bitmiş olaylar bakışıyla ele alınması, öğrencileri sadece geçmişte yaşamaya mahkûm edebilir. Hâlbuki birey, geçmişi ve bugünü uyumlu biçimde birbirine bağlamayı öğrenmeli, geçmişi günümüzle ilişkilendirme becerisine sahip olmalıdır.

Tarih derslerinden beklenen temel amacın, öğrencilerin tarihsel düşünme becerilerini geliştirerek tarihsel duyarlılığı, tarihsel farkındalığı ve tarih bilinci yüksek bireyler yetiştirmek olduğunu belirten Keçe (2015b), tarih okuryazarlığının, diğer niteliklerin yanında, bilgi ve iletişim teknolojileriyle Tarih dersini bağdaştıran öğrencilerin yetişmesine de odaklandığını ifade etmektedir. Teknolojik ürünlerin Tarih disiplininde kullanılmasının tarih okuryazarlığı çerçevesinde bilgi ve iletişim teknolojisi anlayışları ile ilişkili olduğunu ifade eden Topçu ve Kaptan (2018), kültür ve mirası da Tarih disiplininin ön plana çıktığı öğrenme alanlarından biri olarak saymakta ve bu öğrenme alanı ile kazandırılacak kültürel mirası tanıma, koruma ve geliştirme bilincinin de tarih okuryazarlığının nitelikleri arasında olduğunu vurgulamaktadır. Kültürel mirasın, sadece sahip olduğu değerler nedeniyle değil, yeni nesillere yeni öğrenme ve gelişme fırsatları sunduğu, insanlara geçmişlerine dair güzel duygular yaşattığı için de korunması ve yaşatılması gerekmektedir. Ayrıca kültürel miras, yaratıcılığı ve keşfetme güdüsünü beslediği, dünyaya ve hayata bakışımıza tarihi derinlik kattığı ve hepimizin geçmişinden öğrenecek çok şey olduğunu gösterdiği için de korunmalıdır (Gümüşçü, 2018).

1.5. Bilgi ve İletişim Teknolojilerine Dayalı Eğitim/Öğretim Materyalleri

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri, eğitim ve öğretimi geliştirmenin, verimli öğrenme ortamları hazırlamanın, öğrencileri geleceğe hazırlamanın vazgeçilmez araçlarından birisi haline gelmiştir (Öztürk, 2012). Teknolojik alanda yaşanan ilerlemeler özellikle bilişim teknolojisindeki olanakların gelişmesini sağlamış ve öğretim amaçlı materyallerin bilgisayar kullanılarak tasarlanması mümkün olmuştur (Çelebi Erol, 2019). Öğretimde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının yenilikçi ve verimli bir öğrenme süreci oluşturabilmesi için bilgi ve iletişim teknolojileri destekli etkin yöntem ve stratejilerin geliştirilmesi, nitelikli öğretim materyalleri ve içeriklerinin hazırlanması, etkileşim, iletişim ve işbirlikli öğrenmeyi destekleyici web tabanlı uygulamaların kullanılması gerekmektedir (Öztürk, 2012).

Öğrenmede görsel materyallerin önemi oldukça fazladır. Özellikle bilgisayarların ve dijital teknolojilerin görselliğe getirdikleri katkılar görsel öğelerin eğitimdeki önemini daha da arttırmaktadır (Bayram, 2009). Oral (Aktaran: Özer Taylan, 2020) internet tabanlı eğitimin, sınıf öğretimini destekleme ve zenginleştirme, araştırma ve başvuru kaynağı olarak kullanılabileceğini belirtmektedir. Çilenti (Aktaran: Kaya, 2005) de eğitim uygulamalarında amaçlara ulaşılabilmesi için öğretim teknoloji ve materyallerinden yararlanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Civelek (t.y.), eğitim/öğretim materyallerinin çoklu öğrenme ortamı sağlayarak bilgilerin kalıcılığını sağladığını; öğrencinin ilgisini arttırarak hatırlamayı kolaylaştırdığını; soyut kavramları somutlaştırdığını; içeriği basitleştirerek anlaşılmayı kolaylaştırdığını; öğrenme süresini kısaltarak verimliliği arttırdığını belirtir.

MEB'de (2023); bilim ve teknolojiye yaşanan hızlı değişim, bireyin ve toplumun değişen ihtiyaçları, öğrenme öğretme teori ve yaklaşımlarındaki yenilik ve gelişmelerin bireylerden beklenen rolleri de doğrudan etkilediği belirtilmekte ve Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi'ne atıfla; "Dijital yetkinlik: İş, günlük hayat ve iletişim için bilgi iletişim teknolojilerinin güvenli ve eleştirel şekilde

kullanılmasını kapsar. Söz konusu yetkinlik, bilgiye erişim ve bilginin değerlendirilmesi, saklanması, üretimi, sunulması ve alışverişi için bilgisayarların kullanılması ayrıca internet aracılığıyla ortak ağlara katılım sağlanması ve iletişim kurulması gibi temel beceriler yoluyla desteklenmektedir.” ifadesine yer verilmektedir.

Öztürk (2012), tarih öğretimi açısından bilgi ve iletişim teknolojileri destekli öğretim alanındaki yenilikçi yöntemlerin ülkemizde neredeyse hiç uygulanmadığını, bilgi ve iletişim teknolojileri destekli nitelikli öğretim materyali ve içeriklerinin üretimi konusunda da ülkemizdeki durumun iç açıcı olmadığını belirtmektedir. Bu noktada Öztürk (2012), yenilikçi yöntem, uygulama ve materyallerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasını, bilgi ve iletişim teknolojileri destekli öğretimin anahtar unsurlarından biri olarak görmekte; Türkiye’de, tarih öğretiminin amaç ve içeriklerine uygun bilgi ve iletişim teknolojileri destekli yöntem, uygulama ve nitelikli materyallerin geliştirilmesini gerekli görmektedir. Demircioğlu’na (2007) göre tarih dersleri aracılığıyla nitelikli bireylerin yetiştirilebilmesi için farklı duyu organlarına hitap eden ve öğretim teknolojileri açısından zengin öğretim ortamları oluşturulmalıdır. Okumuş (2021) da Tarih öğretiminde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının öğrencilerde; tarihsel düşünme becerilerinin gelişmesine, bilgi kaynaklarının sorgulanıp doğru biçimde kullanılmasına, tarihin soyut, ezbere dönük yapısının somutlaşmasına olan faydasını vurgulamaktadır.

2. YÖNTEM

İlk Türk dünyası haritası, çoğunlukla akademik düzeyde çalışmalarda ele alınmış olup, haritanın özellikleri, Türk tarihi ve kültürü açısından önemi, değeri ve çizilmiş olduğu dönemle ilgili sunduğu tarihî bilgilere ders kitaplarında çok fazla yer verilmemektedir. Bu noktadan hareketle çalışmanın araştırma problemi: “Ortaöğretim öğrencileri, *Dîvânu Lugâti’t Türk’t*e yer alan ilk Türk dünyası haritası ve özellikleri hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi midir?” olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın amacı; *Dîvânu Lugâti’t Türk’t*e yer alan tarihî ilk Türk dünyası haritasını ön plana çıkaran ve coğrafi bilgi sistemleri altyapısına dayalı olarak geliştirilen eğitim materyalinin, ortaöğretim öğrencilerinin ilk Türk dünyası haritasıyla ilgili bilgi, tanıma ve farkındalık seviyelerine olan etkisini ortaya koymaktır.

Bu amaca yönelik olarak, aşağıdaki soruların cevabı elde edilmeye çalışılmıştır:

1- Ortaöğretim öğrencileri, *Dîvânu Lugâti’t Türk’t*e yer alan ilk Türk dünyası haritası ve sahip olduğu niteliklerle ilgili bilgi ve farkındalık sahibi midir?

2- Tarih ders kitapları dışında coğrafi bilgi istemleri tabanlı eğitim/öğretim materyallerinin, ortaöğretim öğrencilerinin tarihî haritalara (çalışmada ilk Türk dünyası haritası) ilişkin bilgi ve farkındalık düzeylerine katkısı bulunmakta mıdır?

Araştırma ve yayın etiğine uyularak hazırlanan çalışmada, nitel ve nicel araştırmanın birlikte kullanıldığı karma yöntem kullanılmıştır. Karma yöntem araştırması, araştırmacının veri topladığı ve analiz ettiği, bulguları dâhil ettiği ve tek bir çalışmada veya araştırmada nitel ve nicel yaklaşım ve yöntemleri kullanarak çıkarımlarda bulunduğu bir yöntem olarak ifade edilmektedir (Katıtaş, 2019).

Nitel araştırma kapsamında *Dîvânu Lugâti’t Türk’t*e yer alan ilk Türk dünyası haritasıyla ilgili bilimsel makale, kitap, dergi, bildiri, ders kitapları ve benzeri basılı ve elektronik kaynaklardan literatür taraması yapılmış ve çalışmada kullanılacak kaynak metinler belirlenerek doküman analizi yapılmıştır. Bir araştırmacının müdahalesi olmadan kaydedilmiş metinleri ve resimleri içeren dokümanların analizi, basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir (Kıral, 2020).

Bu çerçevede çalışmada, Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t Türk*, ilk Türk dünyası haritası, bilgi teknolojilerine dayalı eğitim materyalleri, tarih öğretimi ve tarih okuryazarlığı konuları ile ilgili basılı ve elektronik kitap, dergi ve makalelerden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra ilk Türk dünyası haritasına ilişkin yer verilen bilgilerin tespiti amacıyla Ortaöğretim 9. Sınıf Tarih Ders Kitabı, Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi Ders Kitabı ve İslam Bilim Tarihi Ders Kitabı incelenmiştir.

Araştırmada bağımsız değişken, geliştirilen coğrafi bilgi sistemleri tabanlı eğitim materyalidir. Bağımlı değişken ise öğrencilerin ilk Türk dünyası haritasıyla ilgili bilgi ve farkındalık düzeyindeki değişimdir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi gözlemlemek amacıyla nicel yöntem olarak, Ankara İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden alınan 25.12.2023 tarihli ve 92879013 sayılı izin kapsamında örneklem grubundaki öğrencilere ön test ve son test uygulanmıştır.

2.1. Araştırma Deseni

Çalışmada araştırma deseni olarak nicel araştırma desenlerinden olan tek grup ön test-son test deneysel desen kullanılmıştır. Bu desende deneysel işlemin etkisi tek bir grup üzerinden yapılan işleme test edilir. Deneklerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümleri uygulama öncesinde öntest, sonrasında sontest olarak aynı denekler ve aynı ölçme araçları kullanılarak elde edilir ("Nicel Araştırmalar", t.y.). Yeni bir eğitim modülünün geliştirilip uygulandığı araştırmalarda tek gruplu deneysel desenin tercih edilmesi araştırmanın doğası gereğidir (Yamak, Bulut ve Dündar, 2014).

2.2. Araştırma Evreni ve Örneklem

Çalışmanın araştırma evrenini, lise düzeyindeki ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören öğrenciler, araştırma örneğini ise 10. ve 11. sınıflarda öğrenim gören toplam 112 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma sahası ve yeri Ankara/Keçiören'de bulunan Sosyal Bilimler Lisesi ve Ankara/Mamak'ta bulunan Fen Lisesi'dir. Tarih, İslam Kültür ve Medeniyeti, Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi ve İslam Bilim Tarihi dersleri zorunlu ve seçmeli ders müfredatında yer alması nedeniyle örneklem grubu 10 ve 11. sınıf öğrencilerinden seçilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Analizi

Geliştirilen eğitim materyali izletilmeden önce örneklem grubuna iki soruluk ön test uygulanmıştır. Ön testin ardından örneklem grubuna materyal tanıtılıp, materyalde yer alan ilk Türk dünyası haritasına ilişkin video izlettirilmiş ve sonrasında öğrencilere üç soruluk son test uygulanmıştır. Sonuçların güvenilirliğini arttırmak ve cevaplamalarda öğrencilerin birbirlerini etkilemelerini önlemek amacıyla ön ve son test, sınıf ortamında ve ders öğretmenlerinin gözetiminde uygulanmıştır. Testler uygulanmadan önce uygulamanın gönüllülük esaslı olduğu ve öğrencilerin ad, soyad, cinsiyet, okul gibi kişisel verilerine ilişkin formlara herhangi bir bilgi yazmamaları özellikle vurgulanmıştır. Ön ve son testte yer alan birinci soruda, verilen açıklamaya karşılık gelen eserin, seçenekler arasından işaretlenmesi istenmiştir. Ön ve son testteki 1. soruda yer alan açıklama ve eserler Tablo 1'de verilmektedir:

Tablo 1: Ön ve Son Testin Birinci Sorusunda Yer Alan Açıklama ve Eserler

Açıklama	Eser
Bir Türk'ün çizdiği, tarihî ilk Türk dünyası haritasının yer aldığı eserdir.	Tevârih-i Âl-i Selçuk (Yazıcızâde Ali) Türkili Haritası ve Ona Ait İzahlar (Zeki Velîdî Togan) Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hâcib) Divânu Lugâti't Türk (Kâşgarlı Mahmud) Seyahatnâme (Evliya Çelebi)

Ön ve son testte yer alan ikinci soruda ise katılımcıların ilk Türk dünyası haritasıyla ilgili olarak verilen 9 adet bilgi hakkındaki düşüncelerini "Doğru", "Yanlış", "Fikrim Yok" seçeneklerinden birini işaretleyerek ifade etmeleri istenmiştir. Ön ve son testteki 2. soruda yer alan bilgiler Tablo 2'de verilmektedir:

Tablo 2: Ön ve Son Testin İkinci Sorusunda Yer Alan Bilgiler ve Seçenekler

Bilgi	Doğru / Yanlış / Fikrim Yok
Haritanın merkezinde Balasagun şehri bulunmaktadır.	

Haritada dağlar, deniz ve göller, şehirler ve ırmaklar farklı renklerle gösterilmiştir.

Haritanın çiziminde “Kuzey” yönü esas alınmıştır.

Haritada Türklerin yerleşim yerleri dışındaki diğer ülke ve yerleşim yerleri gösterilmemiştir.

Japonya’yı bir harita üzerinde gösteren ilk dünya haritası özelliği taşımaktadır.

Haritada, Akdeniz ve Karadeniz çizilmiş ve Türk gölü olarak isimlendirilmiştir.

Yeryüzü biçiminde çizilmiş dairesel bir dünya haritasıdır.

Dönemin Türk boylarının ve şehirlerinin yayılımı haritada görülebilmektedir.

Haritada Fırat ve Dicle nehirleri gösterilmektedir.

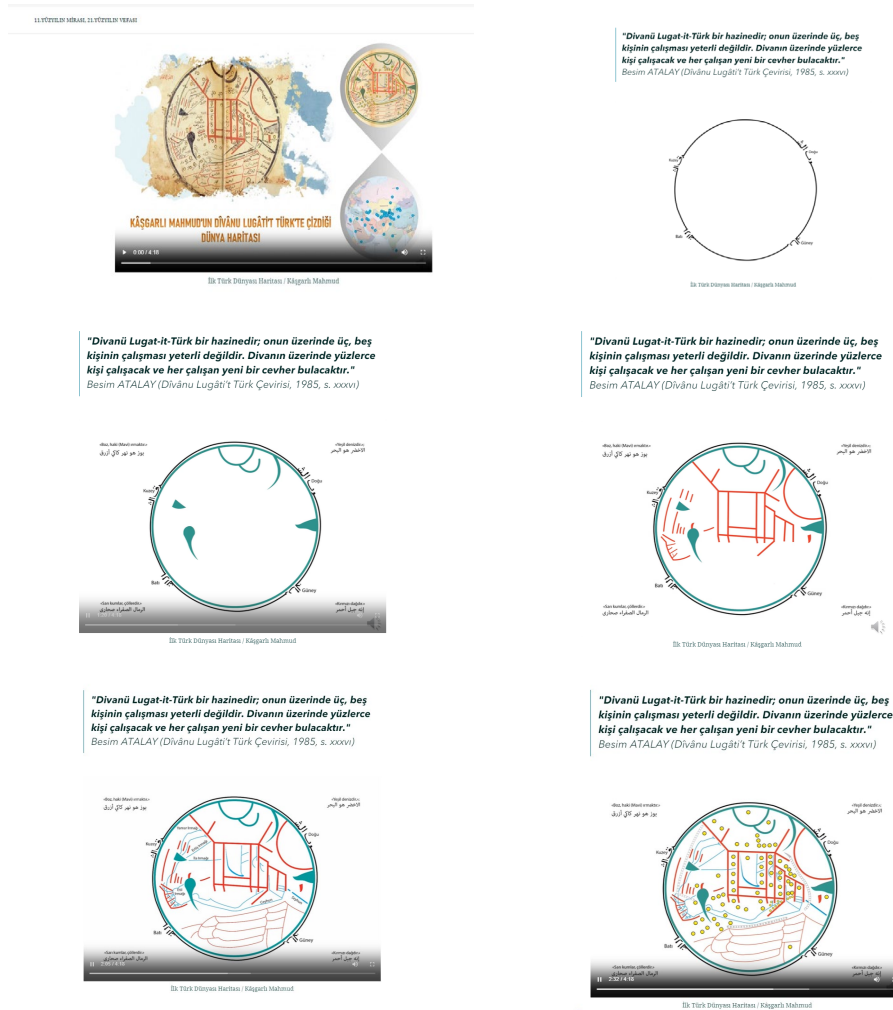
Geliştirilen materyalin, öğrencilerin bilgi ve farkındalık düzeylerine katkısını belirlemeye yönelik son testte ayrıca üçüncü soruya yer verilerek “Evet”, “Kısmen”, “Hayır” seçeneklerinden birinin işaretlenmesi istenmiştir. Uygulama, bir ders saati içerisinde tamamlanmıştır. Uygulama sonrasında formlar eksik ya da hata yönünden kontrol edilmiştir. Kontrol sonucunda eksiklik veya hata bulunmadığı anlaşılan 112 formun tamamı değerlendirmeye alınmıştır. Ön ve son testlerden elde edilen verilerin analizinde Microsoft Excel programı ve yüzdelik hesaplama yöntemi kullanılmıştır.

2.4. Coğrafi Bilgi Sistemleri Tabanlı Eğitim Materyali

Şengül-Bircan ve Safran (2013) öğretim materyallerini, tarih öğretimi noktasında tarih ve eğitim arasındaki dengeyi sağlayan boyutlardan biri olarak değerlendirmektedir. Yapılan literatür taraması kapsamında ortaöğretim tarih öğretimi süreçlerinde ilk Türk dünyası haritasıyla ilgili coğrafi bilgi sistemleri tabanlı herhangi bir materyal bulunmadığı görülmüş ve özgün bir materyal tasarlanmıştır. Geliştirilen materyalde, bir coğrafi bilgi sistemi olan ‘ArcGIS StoryMaps’ altlık olarak kullanılmıştır. Böylece ilk Türk dünyası haritasına ilişkin bilgilerin, interaktif haritalama, konumlama ve coğrafi bilgi teknolojileriyle birleştirilerek sunulması sağlanmıştır. Materyal, üç ana bölümden oluşmaktadır:

(a) *İlk Türk dünyası haritasının özelliklerinin anlatıldığı video:* İlk Türk dünyası haritası, bir program kullanıcılarından yardım ve destek alınarak “Adobe Illustrator”da yeniden çizilmiş ve “Paint 3D” programı kullanılarak haritanın 10 farklı katmanı oluşturulup “.png” formatına dönüştürülmüştür. Oluşturulan “.png” uzantılı katmanlar “PowerPoint” programı kullanılarak sırasıyla ve otomatik olarak üst üste getirilerek haritanın tamamı elde edilmiştir. Her bir katmanda yer alan harita görseliyle ilgili bilgiler seslendirilerek, ses dosyası oluşturulan “.pptx” uzantılı dosyaya eklenmiştir. Ses dosyasının eklenmesiyle elde edilen “.ppsx” uzantılı ürün, “.wmv” formatında videoya dönüştürülerek “StoryMaps” tabanına yüklenmiştir.

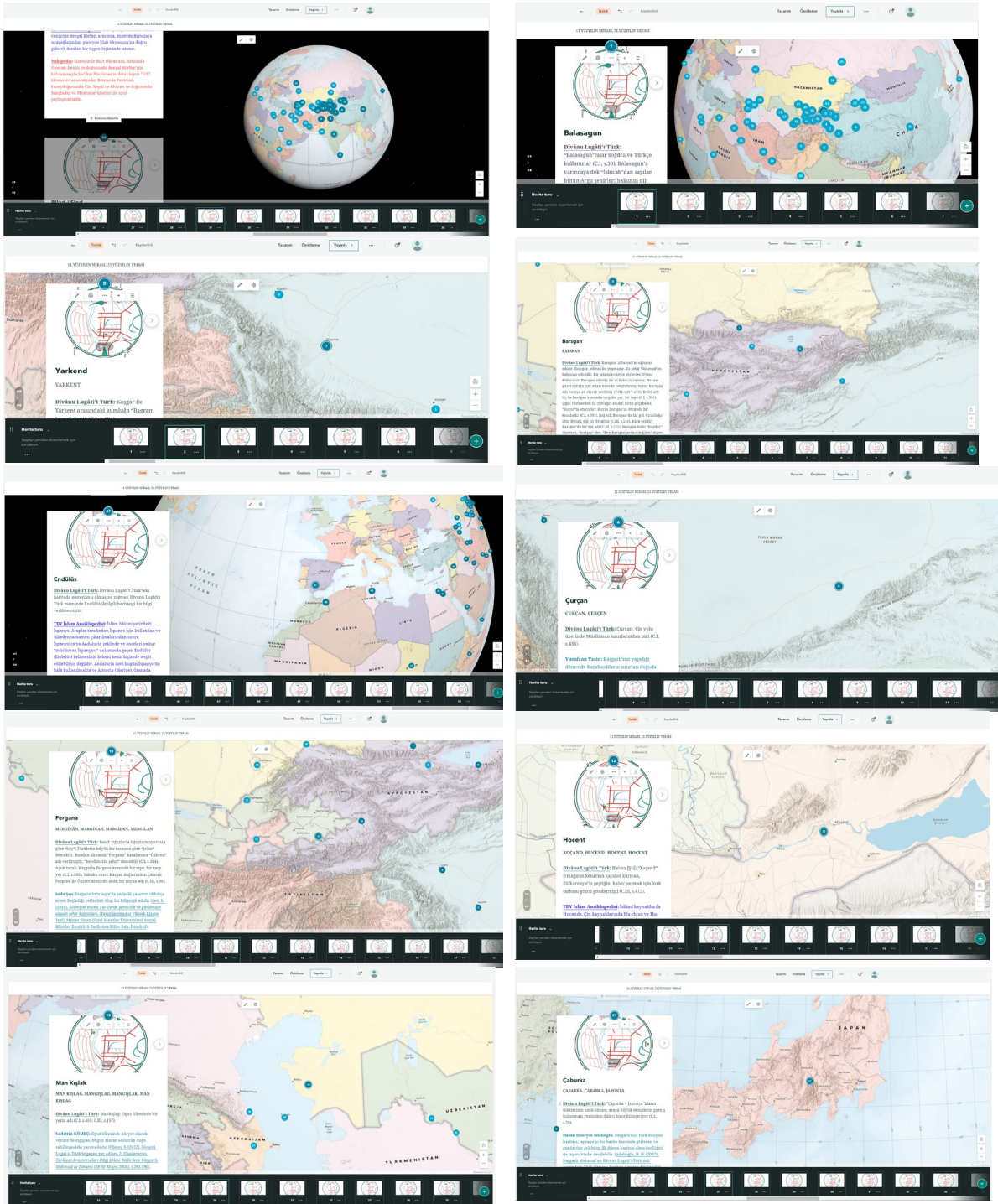
Yaklaşık 4 dakika 20 saniyelik videonun giriş kısmında Kâşgarlı Mahmud’un haritayı çizme nedenine ilişkin bilgiler verildikten sonra sırasıyla haritanın sahip olduğu yön bilgilerine, haritada kullanılan renklere ilişkin bilgilere, haritada yer alan deniz ve göller hakkında bilgilere, haritada gösterilen dağlara ilişkin bilgilere, haritadaki gösterilen ülke/bölge sınırlarına ilişkin bilgilere, haritadaki nehirlerle ilişkin bilgilere, haritadaki kumluk, bozkır ve çöllere ilişkin bilgilere, şehir/ülke/bölge gösterimine ilişkin bilgilere, haritanın merkezi ile doğu, güney, batı ve kuzeyinde gösterilen alanlar ve yerleşim yerleri ile batıdan doğuya doğru Türk şehirleriyle ilgili bilgilere ve haritanın bütününe ilişkin bilgilere görsel ve işitsel olarak yer verilmektedir (Resim 1).

Resim 1: Eğitim Materyalinin Birinci Bölümü: Video Görselleri

Böylece haritanın sahip olduğu özellikler ve özgün bilgilerin aşamalı olarak öğrencilere aktarılması yaklaşımının, haritaya ilişkin bilgilerin kalıcılığında olumlu yönde katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Nitekim Koç (2019) dijital ekranları etkin kullanan günümüz toplumu açısından farklı görsel bir ortam sunan televizyon ve videoların dikkatleri toplamada etkili araçlar olduğunu ifade etmektedir. Çağımızda video, görsel ve işitsel bir gereç olarak önemli bir konumda olup eğitim ortamlarında tamamlayıcı bir araç olarak kullanılmaktadır (Oğuz, 2021).

(b) *İlk Türk dünyası haritasındaki yerlerin günümüz dünya haritası üzerinde gösterimi:* Materyalin bu bölümünde ilk Türk dünyası haritasında adı geçen şehir, bölge, ülke, dağ, göl ve nehirlerden oluşan toplam 56 yer adının konumları hareketli dünya modeli üzerinde gösterilmektedir (Resim 2). Haritadaki yer isimlerinde Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi'nin 33. sayısının ekinde yer alan adlandırmalar esas alınmış, varsa farklı kaynaklardaki yazım farklılıkları da verilmiştir (Beşbalık, Bişbalık gibi). Gösterimi yapılan yerlerin konumları, literatür bilgilerine dayalı olarak "Google Maps" uygulamasından elde edilen koordinatlar kullanılarak belirlenmiştir. İlk Türk dünyası haritasında gösterilip de günümüzde konumları tespit edilememiş veya tartışmalı olan (Belde-i Nisa, Cafu gibi), haritadaki isimleri açık olmayan (Nzl, Amc gibi), efsanevi isimlendirme niteliğindeki (Arz-i Ye'cüc ve Mec'üc gibi) yerlere ve Divânü Lugâti't Türk metninde geçen ancak haritada gösterilmeyen (Fırat Nehri, Hind Denizi gibi) yerlere materyalde yer verilmemiştir.

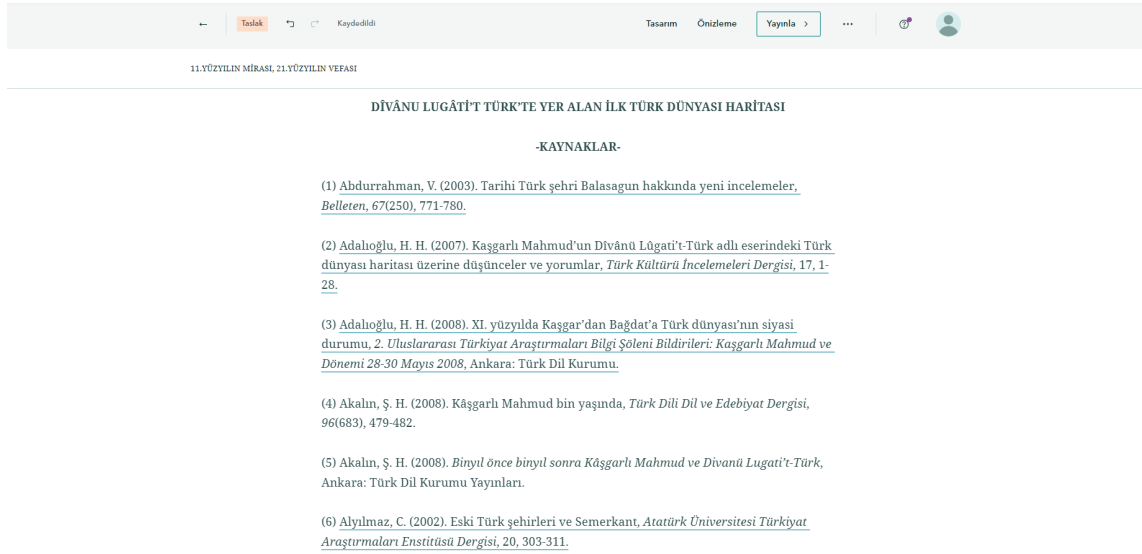

Resim 2: Eğitim Materyalinin İkinci Bölümü: Hareketli Dünya Modelinde Gösterim

Söz konusu 56 yerin dünya üzerindeki konumu bu bölümde, ayrı ayrı veya toplu şekilde görülebilmektedir. Toplu gösterimin amacı 11. yüzyılda Türklerin dünyanın hangi bölgeleriyle ilgili bilgi sahibi olduklarını ortaya koymaktır. Harita üzerinde konumlar arası geçişler, sistem tarafından gerçekleştirilmektedir. Materyal ekranının solundaki anlatı panelinde ise gösterilen yer hakkında Dîvânü Lugatî't Türk'te geçen bilgilere, ansiklopedik bilgilere ve literatür bilgilerine yer verilmektedir. Anlatı panelindeki bu bilgi metinleri üzerinde oluşturulan köprülerle yararlanıcılara o yerle ilgili bilgilerin alındığı kaynak metne doğrudan erişim imkânı da sunulmaktadır. Bunun yanı sıra

yararlanıcının ilk Türk dünyası haritasıyla günümüz dünya haritası üzerindeki konumunu karşılaştırabilmesi amacıyla anlatı panelinde ilgili yerin ilk Türk dünyası haritasındaki konumunun yer aldığı görsele de yer verilmektedir.

(c) *İlk Türk dünyası haritasıyla ilgili kaynakça*: Materyalin bu bölümünde Dîvânu Lugâtî't Türk ve ilk Türk dünyası haritasıyla ilgili kitap, makale, bildiri, tez ve benzeri 53 adet kaynağa yer verilmiştir. Bu kaynaklardan açık erişimi bulunan 31'i için köprü oluşturulmuş, böylece yararlanıcıların ilgili kaynağa doğrudan ulaşabilmelerine imkân sağlanmıştır (Resim 3).

Resim 3: Eğitim Materyalinin Üçüncü Bölümü: İlk Türk Dünyası Haritasıyla İlgili Bilimsel Kaynaklar

Geliştirilen materyal tek bir platform üzerinde; ilk Türk dünyası haritasının katmanlara ayrılarak özelliklerinin parçadan bütüne doğru sunulması, haritadaki yerlerin coğrafi bilgi sistemleri altyapısıyla hareketli dünya haritasında gösterilmesi ve gösterilen yerlerle ilgili hem Dîvânu Lugâtî't Türk hem de literatürdeki bilgilerin verilmesi, haritayla ilgili bilimsel kaynakların erişilebilir şekilde bir arada sunulması yönlerinden özgün niteliklere sahiptir.

3. BULGULAR

Uygulanan ön test ve son test sonucunda ulaşılan bulgulara aşağıda yer verilmektedir.

3.1. Ön ve Son Testin Birinci Sorusundaki Önermeye İlişkin Bulgular

Ön ve son testin birinci sorusunda katılımcılardan, “Bir Türk’ün çizdiği tarihî ilk Türk dünyası haritasının yer aldığı eserdir.” açıklamasına karşılık gelen eserin işaretlenmesi istenmiştir.

Tablo 3: Birinci Soruya Verilen Yanıtlar

	Tevârih-i Âl-i Selçuk		Türki Haritası ve Ona Ait İzahlar		Kutadgu Bilig		Dîvânu Lugâtî't Türk		Seyahatnâme	
	Ö.T.	S.T.	Ö.T.	S.T.	Ö.T.	S.T.	Ö.T.	S.T.	Ö.T.	S.T.
Sayı	2	0	15	3	9	1	50	108	36	0
Oran (%)	1,8	0,0	13,4	2,7	8,0	0,9	44,6	96,4	32,1	0,0

Tablo 2’de görüldüğü gibi açıklamanın doğru karşılığı olarak ön testte 50 olan Dîvânu Lugâtî't Türk’ün işaretlenme sayısı son testte 108’e; işaretlenme oranı ise ön testte %44,6 iken, son testte %96,4’e yükselmiştir.

3.2. Ön ve Son Testin İkinci Sorusuna İlişkin Bulgular

Ön ve son testin 2. sorusunun birinci sırasında katılımcılardan, “*Haritanın merkezinde Balasagun şehri bulunmaktadır.*” açıklamasına karşılık gelen “Doğru”, “Yanlış”, “Fikrim Yok” şıklarından sadece birini işaretleyerek görüşlerini belirtmeleri istenmiştir.

Tablo 4a: Birinci Açıklamaya Verilen Yanıtlar

	Doğru		Yanlış		Fikrim Yok	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Ön Test	21	18,8	6	5,4	85	75,9
Son Test	106	94,6	2	1,8	4	3,6

Tablo 4a’da görüldüğü üzere açıklamanın karşılığı olarak ön testte 21 olan “Doğru” seçeneğinin işaretlenme sayısı son testte 106’ya yükselmiş; “Doğru” seçeneğini işaretleyen katılımcıların oranı da ön testte %18,8 iken, son testte %94,6’ya yükselmiştir. Son testte, “Yanlış” ve “Fikrim Yok” seçeneklerini işaretleyenlerin sayısı ve oranı ise düşmüştür.

Ön ve son testin 2. sorusunun ikinci sırasında katılımcılardan, “*Haritada dağlar, deniz ve göller, şehirler ve ırmaklar farklı renklerle gösterilmiştir.*” açıklamasına karşılık gelen “Doğru”, “Yanlış”, “Fikrim Yok” şıklarından sadece birini işaretleyerek görüşlerini belirtmeleri istenmiştir.

Tablo 4b: İkinci Açıklamaya Verilen Yanıtlar

	Doğru		Yanlış		Fikrim Yok	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Ön Test	37	33,0	21	18,8	54	48,2
Son Test	109	97,3	1	0,9	2	1,8

Tablo 4b’de görüldüğü üzere açıklamanın karşılığı olarak ön testte 37 olan “Doğru” seçeneğinin işaretlenme sayısı son testte 109’a yükselmiş; “Doğru” seçeneğini işaretleyen katılımcıların oranı da ön testte %33 iken, son testte %97,3’e yükselmiştir. Son test sonuçlarına göre “Yanlış” ve “Fikrim Yok” seçeneklerini işaretleyenlerin sayısı ve oranı düşüş göstermiştir.

Ön ve son testin 2. sorusunun üçüncü sırasında katılımcılardan, “*Haritanın çiziminde “Kuzey” yönü esas alınmıştır.*” açıklamasına karşılık gelen “Doğru”, “Yanlış”, “Fikrim Yok” şıklarından sadece birini işaretleyerek görüşlerini belirtmeleri istenmiştir.

Tablo 4c: Üçüncü Açıklamaya Verilen Yanıtlar

	Doğru		Yanlış		Fikrim Yok	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Ön Test	28	25,0	5	4,5	79	70,5
Son Test	9	8,0	101	90,2	2	1,8

Tablo 4c’de görüldüğü üzere açıklamanın karşılığı olarak ön testte 5 olan “Yanlış” seçeneğinin işaretlenme sayısı son testte 101 olarak gerçekleşmiş; “Yanlış” seçeneğini işaretleyen katılımcıların oranı da ön testte %4,5 iken, son testte %90,2’ye yükselmiştir. Son test verilerine göre “Doğru” ve “Fikrim Yok” seçeneklerinin işaretlenme sayısı ve oranı düşmüştür.

Ön ve son testin 2. sorusunun dördüncü sırasında katılımcılardan, “*Haritada Türklerin yerleşim yerleri dışındaki diğer ülke ve yerleşim yerleri gösterilmemiştir.*” açıklamasına ilişkin görüşlerini işaretlemeleri istenmiştir.

Tablo 4ç: Dördüncü Açıklamaya Verilen Yanıtlar

	Doğru		Yanlış		Fikrim Yok	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Ön Test	15	13,4	40	35,7	57	50,9
Son Test	27	24,1	78	69,6	6	5,4

Tablo 4ç’de görüldüğü üzere açıklamanın karşılığı olarak ön testte 40 olan “Yanlış” seçeneğinin işaretlenme sayısı son testte 78 olarak gerçekleşmiş; “Yanlış” seçeneğini işaretleyen katılımcıların oranı da ön testte %35,7 iken, son testte %69,6’ya yükselmiştir. Son test verilerine göre “Fikrim Yok” seçeneğinin işaretlenme sayısı ve oranı düşmüştür. Son testte “Doğru” seçeneğinin işaretlenmesindeki artışın, öğrencilerin verilen ifadedeki “olumsuz” anlamı gözden kaçırmalarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Ön ve son testin 2. sorusunun beşinci sırasında katılımcılardan, “Japonya’yı bir harita üzerinde gösteren ilk dünya haritası özelliği taşımaktadır.” açıklamasına ilişkin görüşünü işaretlemesi istenmiştir.

Tablo 4d: Beşinci Açıklamaya Verilen Yanıtlar

	Doğru		Yanlış		Fikrim Yok	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Ön Test	16	14,3	16	14,3	80	71,4
Son Test	100	89,3	5	4,5	7	6,3

Tablo 4d’de görüldüğü üzere açıklamanın karşılığı olarak ön testte 16 olan “Doğru” seçeneğinin işaretlenme sayısı son testte 100’e yükselmiş; “Doğru” seçeneğini işaretleyen katılımcıların oranı da ön testte %14,3 iken, son testte %89,3’e yükselmiştir. Son test sonuçlarına göre “Yanlış” ve “Fikrim Yok” seçeneklerini işaretleyenlerin sayısı ve oranı düşüş göstermiştir.

Ön ve son testin 2. sorusunun altıncı sırasında katılımcılardan, “Haritada, Akdeniz ve Karadeniz çizilmiş ve Türk gölü olarak isimlendirilmiştir.” açıklamasına ilişkin görüşünü işaretlemesi istenmiştir.

Tablo 4e: Altıncı Açıklamaya Verilen Yanıtlar

	Doğru		Yanlış		Fikrim Yok	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Ön Test	46	41,1	11	9,8	65	58,0
Son Test	4	3,6	99	88,4	9	8,0

Tablo 4e’de görüldüğü üzere açıklamanın karşılığı olarak ön testte 11 olan “Yanlış” seçeneğinin işaretlenme sayısı son testte 99 olarak gerçekleşmiş; “Yanlış” seçeneğini işaretleyen katılımcıların oranı da ön testte %9,8 iken, son testte %88,4’e yükselmiştir. Son test verilerine göre “Doğru” ve “Fikrim Yok” seçeneklerinin işaretlenme sayısı ve oranı düşmüştür.

Ön ve son testin 2. sorusunun yedinci sırasında katılımcılardan, “Yeryüzü biçiminde çizilmiş dairesel bir dünya haritasıdır.” açıklamasına ilişkin görüşlerini işaretlemeleri istenmiştir.

Tablo 4f: Yedinci Açıklamaya Verilen Yanıtlar

	Doğru		Yanlış		Fikrim Yok	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Ön Test	23	20,5	25	22,3	64	57,1
Son Test	105	93,8	3	2,7	4	3,6

Tablo 4f’de görüldüğü üzere açıklamanın karşılığı olarak ön testte 23 olan “Doğru” seçeneğinin işaretlenme sayısı son testte 105’e yükselmiş; “Doğru” seçeneğini işaretleyen katılımcıların oranı da ön testte %20,5 iken, son testte %93,8’e yükselmiştir. Son test sonuçlarına göre “Yanlış” ve “Fikrim Yok” seçeneklerini işaretleyenlerin sayısı ve oranı düşüş göstermiştir.

Ön ve son testin 2. sorusunun sekizinci sırasında katılımcılardan, “Dönemin Türk boylarının ve şehirlerinin yayılımı haritada görülebilmektedir.” açıklamasına ilişkin görüşlerini işaretlemeleri istenmiştir.

Tablo 4g: Sekizinci Açıklamaya Verilen Yanıtlar

	Doğru		Yanlış		Fikrim Yok	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Ön Test	44	39,3	15	13,4	53	47,3

Son Test	100	89,3	8	7,1	4	3,6
----------	-----	------	---	-----	---	-----

Tablo 4g’de görüldüğü üzere açıklamanın karşılığı olarak ön testte 44 olan “Doğru” seçeneğinin işaretlenme sayısı son testte 100’e yükselmiş; “Doğru” seçeneğini işaretleyen katılımcıların oranı da ön testte %39,3 iken, son testte %89,3’e yükselmiştir. Son test sonuçlarına göre “Yanlış” ve “Fikrim Yok” seçeneklerini işaretleyenlerin sayısı ve oranı düşüş göstermiştir.

Ön ve son testin 2. sorusunun dokuzuncu sırasında katılımcılardan, “*Haritada Fırat ve Dicle nehirleri gösterilmektedir.*” açıklamasına ilişkin görüşlerini işaretlemeleri istenmiştir.

Tablo 4g: Dokuzuncu Açıklamaya Verilen Yanıtlar

	Doğru		Yanlış		Fikrim Yok	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Ön Test	44	39,3	10	8,9	58	51,8
Son Test	15	13,4	95	84,8	2	1,8

Tablo 4g’de görüldüğü üzere açıklamanın karşılığı olarak ön testte 10 olan “Yanlış” seçeneğinin işaretlenme sayısı son testte 95 olarak gerçekleşmiş; “Yanlış” seçeneğini işaretleyen katılımcıların oranı da ön testte %8,9 iken, son testte %84,8’e yükselmiştir. Son test verilerine göre “Doğru” ve “Fikrim Yok” seçeneklerinin işaretlenme sayısı ve oranı düşmüştür.

3.3. Son Testte Yer Alan Üçüncü Soruya İlişkin Bulgular

Tablo 5’te, geliştirilen materyalin, katılımcıların ilk Türk dünyası haritasına ilişkin bilgi ve farkındalıklarına olan katkısının belirlenmesine ilişkin son testin üçüncü sorusuyla elde edilen veriler yer almaktadır.

Tablo 5: Son Testte Yer Alan Üçüncü Soruya Verilen Yanıtlar

	Evet		Kısmen		Hayır	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
İzlediğiniz çalışmanın, ilk Türk dünyası haritası ile ilgili bilgi ve farkındalık düzeyinize katkı sağladığını düşünüyor musunuz?	92	82,1	16	14,3	4	3,6

Tablo 5’teki veriler incelendiğinde; son teste katılan öğrencilerden %82,1’i geliştirilen materyalin, ilk Türk dünyası haritasıyla ilgili bilgi ve farkındalıklarına katkı sağladığını, %14,3’ü kısmen katkı sağladığını, %3,6’sı ise katkı sağlamadığını belirtmiştir. Materyalin olumlu yönde katkı sağladığını belirten katılımcıların toplam içerisindeki oranı %96,4 olmuştur.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Saha çalışmasında elde edilen ön test sonuçları araştırma probleminin varlığını ortaya koymuştur: Adalıoğlu’nun (2007), Batılı bilginler tarafından ele alınıp az çok işlendiği halde Türk bilginlerince gereği kadar ilgilenilmediğini, Çitgez’in (2008) de üzerinde fazla çalışma yapılmadığını ifade ettiği Divânu Lugâti’t Türk’teki ilk Türk dünyası haritası hakkında çalışmaların genellikle akademik düzeyde olması, ortaöğretim ders kitaplarında da çok sınırlı bilgi verilmesi veya yalnızca haritanın görselinin verilmesi nedeniyle ortaöğretim öğrencilerinde, harita ve sahip olduğu niteliklerle ilgili yeterli düzeyde bilgi ve farkındalık bulunmadığı gözlemlenmiştir. Nitekim uygulanan ön testte birinci soruyu doğru yanıtla eşleştiren öğrencilerin oranı %44,6; ikinci soruda yer alan açıklamaları doğru yanıtlarla eşleştiren öğrencilerin oranı sırasıyla %18,8, %33, %4,5, %35,7, %14,3, %9,8, %20,5, %39,3 ve %8,9 olarak gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan, geliştirilen materyalin öğrencilere sunumu sonrasında uygulanan son testte ise birinci soruyu doğru yanıtla eşleştiren öğrencilerin oranı %96,4; ikinci soruda yer alan açıklamaları doğru yanıtlarla eşleştiren öğrencilerin oranı ise sırasıyla %94,6, %97,3, %90,2, %69,6, %89,3, %88,4, %93,8, %89,3 ve %84,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler, ilk Türk dünyası haritasıyla ilgili bilgilerin, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak oluşturulan materyaller yoluyla öğrencilere aktarılmasının, öğrencilerin harita hakkındaki bilgi, bilinç ve farkındalıklarını arttırdığını göstermektedir. Arslan

(2008) da çalışmasında, benzer şekilde, görsel ve işitsel materyal kullanılarak ders işlenen deney grubunda öğrencilerin ders sürecini olumlu geçirdikleri ve somut öğrenmelerin, kalıcı ve etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Aynı şekilde, tarihin teknoloji ile bütünleştirilmesinin lise öğrencilerinde tarih bilincinin oluşmasına etkileri üzerine yaptığı çalışmada Armağan (2021), yapılacak video ve fotoğraf çalışmalarının öğrencilerde tarih bilincinin oluşumuna katkı sunabileceği kanaatine varmıştır. Bu noktada, Aslan ve Turan (2016), çalışmasında öğretmenlerin çoğunun tarih derslerinde konuyla ilgili tek bir formatta görsel kullanmakla yetindikleri, Çelikkaya (2013) ise derslerde görsel ve işitsel materyalleri kullanan öğretmenlerin sayısının çok az olduğu sonucuna ulaşmıştır. Oysaki Tarih öğretiminde çok önemli materyallerden biri olan tarihî haritaların ve bu haritalara ilişkin bilgilerin, günümüz bilgi teknolojileri kullanılarak çoklu duyu organına hitap edecek şekilde düzenlenmesi ve bu yolla öğrencilere aktarılması, öğrenme süreçlerine önemli katkılar sunmaktadır. Nitekim “*tıpki resimler, portreler ve haritaların yorumsuz olarak verildikleri geçmişin ve günümüzün bazı tarih ders kitaplarında olduğu gibi*” diyen Aslan (2020); Tarih derslerinde harita, resim, portre gibi görsellerin yorumsuz olarak verilmesinin öğrencilerde bir süre sonra sıradanlık duygusuna yol açtığını ve çekiciliğini kaybettiğini belirtmektedir.

İlk Türk dünyası haritası ve benzeri tarihî haritalar hakkında görsel ve işitsel öğeler içeren eğitim/öğretim materyalleri oluşturulmasının, ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilerin tarih okuryazarlığının gelişimine de katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Nitekim tarihsel olayları araştırma sürecinde yalnızca gerçek materyallere değil sanal ortamda sunulan kaynak ve kanıtlardan da yararlanma, tarih okuyazarı bireyden beklenen temel özelliklerdendir. Bu çerçevede Demircioğlu (2007), geçmişin bugüne getirilerek, tarih derslerinin basit, ilginç ve anlaşılır bir biçimde öğrenilmesine olanak sağlayacak eğitim araçları kullanılmasını, Öztürk (2012) ise Türkiye’de, tarih öğretiminin amaç ve içeriklerine uygun bilgi ve iletişim teknolojileri destekli nitelikli yöntem, uygulama ve nitelikli materyallerin geliştirilmesini gerekli görmektedir.

Ortaöğretim düzeyinde ilk Türk haritası ile ilgili bilgiler sadece ders kitaplarında olmak üzere çok sınırlı olarak verilirken, İneç ve Akpınar’ın (2020) lisans düzeyindeki çalışması, 11. yüzyıl Türk dünyası tarihi ve coğrafyasıyla ilgili çok değerli bilgiler içeren ilk Türk dünyası haritasının öneminin, öğrencilere daha etkin şekilde aktarılabilmesi ve haritanın bilinirliğinin artırılması için eğitim süreçlerinde farklı yöntem, usul ve materyallerin kullanılabilmesini göstermektedir.

Son test verilerine göre; ilk Türk dünyası haritasının bulunduğu eser olarak Dîvânu Lugâti’t Türk’ü işaretleyenlerin oranında 51,8 puanlık (%44,6’dan %96,4’e) artış gerçekleşmiş, haritanın özelliklerine ilişkin “Fikrim yok” seçeneğinin ortalama işaretlenme sayısı 66,1’den (%59) 4,4’e (%4) gerilemiş, doğru seçeneklerin işaretlenme oranı ortalama 68,4 puan artmış, materyalin olumlu yönde katkısının olduğunu düşünenlerin oranı ise toplamda %96,4 olmuştur. Bu veriler, geliştirilen materyalin, öğrencilerin ilk Türk dünyası haritasına ilişkin bilgilenmelerine ve farkındalıklarının gelişmesine olumlu katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bu noktada Aslan ve Turan (2016) Tarih dersi gibi sözlü anlatımın yüksek oranda olduğu derslerde öğrencileri derse güdülemek, dersi canlı tutmak ve anlatılanların daha kolay anlaşılmasını sağlamak için derslerde birden çok duyu organına hitap eden eğitim araçlarını kullanma gerekliliğinin gün geçtikçe artmakta olduğunu ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda ileri düzeyde kullanılmaya başlanan görsel unsurların, tarih eğitimi alanında da öğrencilerin ilgilerini çekmek için kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Şengül-Bircan ve Safran (2013) ise daha kapsamlı bir yaklaşımla, haritalı ders materyallerinin geliştirilmesi konularında Milli Eğitim Bakanlığı’nın duyarlılık ve girişimlerinin önemli olduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak, Kâşgarlı Mahmud’un uluslararası alanda tescil edilmiş kültür mirası olan Dîvânu Lugâti’t Türk’te yer verdiği, Türklerin 11. yüzyıldaki dünya tasavvurlarını gösteren ve Togan’ın (1981a) bir tarih kaynağı olarak nitelendirdiği ilk Türk dünyası haritasının Türk tarihi açısından önemi, değeri ve sahip olduğu özelliklerin öğrencilere tanıtılmasında, öğrencilerin haritaya ilişkin bilgi ve farkındalıklarının artırılmasında ve genel olarak tarih okuryazarlıklarının gelişmesinde bilgi teknolojileri ve coğrafi bilgi sistemleri destekli eğitsel materyallerin önemli düzeyde etkisinin

bulunduğu görülmüştür. Nitekim ön testte, katılımcılardan hiçbiri 1. soru ile 2. soruda haritayla ilgili verilen 9 adet özelliğin tamamını doğru seçenek ile eşleştirememiştir. Ancak geliştirilen materyal izletildikten sonra uygulanan son testte ise 49 katılımcı her iki sorudaki eşleştirmeleri de tam olarak yapmıştır.

Araştırmanın sonuçları bağlamında aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Tarihi haritalara ilişkin bilişim teknolojileri kullanılarak geliştirilen eğitim/öğretim materyallerinin tarih öğrenimine etkisine yönelik daha büyük örnekleme dayalı araştırmalar yapılabilir.

Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Bilişim Ağı'nda ilk Türk dünyası haritası ve benzeri tarihi haritalarla ilgili bilgi teknolojileri ve coğrafi bilgi sistemlerine dayalı eğitsel materyal çeşitliliği oluşturulabilir.

Öğrencilere, tarihi haritalara ilişkin bilgi teknolojileri tabanlı proje çalışmaları yaptırılabilir.

Ortaöğretim Tarih, Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi, İslam Bilim Tarihi ders kitaplarında ilk Türk dünyası haritasının özellikleri ve Türk tarihi açısından önemiyle ilgili daha fazla bilgiye yer verilebilir.

İlk Türk dünyası haritasının içeriği itibariyle disiplinlerarası nitelikleri göz önünde bulundurularak, tarih derslerinin yanı sıra sosyal bilgiler ve coğrafya derslerinde de coğrafi bilgi sistemleriyle oluşturulacak eğitim materyalleri destekleyici unsur olarak kullanılabilir.

Bilgi teknolojilerinden yararlanılarak ortaöğretim Tarih derslerinde yararlanılabilecek tarihi haritalarla ilgili farklı içerik ve yapıda eğitim/öğretim materyalleri geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Adalıoğlu, H. H. (2007). Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lûgati't-Türk adlı eserindeki Türk dünyası haritası üzerine düşünceler ve yorumlar. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 17, 1-28.
- Adalıoğlu, H. H. (2008). *XI. yüzyılda Kaşgar'dan Bağdat'a Türk Dünyası'nın siyasi durumu*. 2. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri: Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi 28-30 Mayıs 2008 içinde (1-16). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (2008a). Kâşgarlı Mahmud bin yaşında. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 96(683), 479-482.
- Akalın, Ş. H. (2008b). *Binyıl önce binyıl sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Armağan, F. C. (2021). Tarihin teknoloji ile bütünleştirilmesinin tarih bilincinin oluşmasına etkileri (Isparta örneği). *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 765-774.
- Arslan, Ö. (2008). İlköğretim 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi öğretiminde görsel ve işitsel materyal kullanımının öğrencilerin akademik başarıları ve hatırd tutma düzeyleri üzerindeki etkisi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Aslan H. ve Turan, İ. (2016). Tarih öğretmenlerinin görsel materyal kullanım düzeyleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 347-361.
- Aslan, E. (2020). Tarih öğretiminde görsel kullanımı. *Journal of History School*, 48, 3006-3031.
- Ata, B. ve Keçe, M. (2014). Öğrencilerin tarih okuryazarlığı düzeylerini etkileyen faktörler: öğretmen görüşlerine dayalı nitel bir araştırma. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 3(2), 1-23.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1958). Kâşgari'den notlar: I - Uygurlar ve Uygurca üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 6, 87-113.
- Bayat, F. (2008). *Divanü Lugati't-Türk'te Tanrıcılık veya Gök Tengri dini*. 2. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri: Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi 28-30 Mayıs 2008 içinde (69-80). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayram, N. (2009). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde multimedya olanaklarının kullanımı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Berbercan, M. T. (2017). Coğrafya terimleri sözlüğü olarak Divanü Lugati't-Türk. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Caferoğlu, A. (1974). *Türk dili tarihi II*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınevi.
- Caferoğlu, A. (1985). *Kâşgarlı Mahmut*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Civelek, M. (t.y.). Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı. Erişim adresi: <https://www.igdir.edu.tr/Addons/Resmi/announc/4691/materyal.tasarimi.%20ÖZET.pdf>
- Coşar A. ve Güneş B. (2011). Açıklamalı bir kaynakça denemesi-I: Divânü Lugati't-Türk ve Kâşgarlı Mahmud üzerine yazılan makaleler, *Türkiyat Mecmuası*, 21(1), 167-231.
- Çelebi Erol, C. (2019). Web tabanlı etkileşimli eğitim materyalinin desen bilgisi başarısı üzerindeki etkileri. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF)*, 3(4), 253-273.
- Çelikkaya, T. (2013). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğretim araç-gereç ve materyallerini kullanma düzeyleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 73-105.
- Çitgez, M. (2008). *Kâşgarlı Mahmud'un ilk Türk dünyası haritasına ad bilimsel bir yaklaşım*. VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-25 Ekim 2008 içinde (1059-1071). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demircioğlu, İ. H. (2007). Tarih öğretiminde filmlerin yeri ve önemi. *Bilig*, 42, 77-93.
- "Dîvânü Lugati't-Türk". (t.y.). Erişim adresi: <https://www.tdk.gov.tr/divanu-lugatit-turk/kasgarli-mahmud-ve-divanu-lugatit-turk/>
- Dosay Gökdoğan, M. (2016). *Bilim tarihinde Türkler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

- Emet, E. (1995). Doğu Türkistan ve Çin’de “Divan-ü Lugat-it Türk” üzerinde yapılan dil ve edebiyat araştırmaları. *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, 33, 60-64.
- Ercilasun, B. (2008). *Divanü Lügati’t-Türk’ten modern edebiyata*. 2. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri: Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi 28-30 Mayıs 2008 içinde (207-236). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Genç, R. (1997). *Kaşgarlı Mahmud’a göre XI. yüzyılda Türk dünyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gömeç, S. (2008). *Divanü Lugat-it-Türk’te geçen yer adları*. 2. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri: Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi 28-30 Mayıs 2008 içinde (261-290). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gümüüşçü, O. (2018). Tarihi coğrafya ve kültürel miras. *Erdem*, 75, 99-120.
- Hirik, E. (2019). Kâşgarlı Mahmud’un haritası ve Türk-İslâm kültüründe haritacılık. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Aktüel (Fuat Sezgin’e Adanmış Özel Sayı)*, 16-18.
- İlaydın, H. (1995). “Divan”la ilgili bazı gözlemler ve düşünceler. *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, 33, 49-55.
- İltebir, A. B. (1995). Kâşgarlı Mahmut, Divan-ü Lugat-it Türk ve Doğu Türkistan. *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, 33, 30-43.
- İneç, Z. F. ve Akpınar, E. (2020). Digitizing and interpreting the world map drawn by Kashgarli Mahmud: Constructing information using evidence based political literacy, *Review of International Geographical Education (RIGEO)*, 10(3), 301-327.
- İsmayiloğlu, C. (2008). Kaşgarlı Mahmut’un “Divan”ında şehir adları (çok adlılık meseleleri). *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 203-207.
- Kafalı, M. (1995). Divan-ü Lugat-it Türk’ün tarihi coğrafya bakımından kaynak olarak değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, 33, 92-93.
- “Kaşgârli Mahmud’un Dünya Haritası”. (2014). Erişim adresi: <http://galeri.genelturktarihi.net/kasgarli-mahmudun-dunya-haritasi>
- “Kâşgarlı Mahmud’un Haritası”. (2018). Erişim adresi: <https://www.uygur.com/tr/kasgarli-mahmudun-haritasi/>
- Katıtaş, S. (2019). Karma yöntem araştırmalarına bütüncül bir bakış. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(49), 6250-6260.
- Kaya, Z. (2005). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Keçe, M. (2015a). Türkiye’de tarih öğretim programlarında tarih okuryazarlığı becerileri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 94-121.
- Keçe, M. (2015b). Tarihsel düşünme becerileri ile tarih okuryazarlığı becerilerinin karşılaştırılması. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 108-122.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189.
- Koç, H. (2019). Ortaokul öğrencilerinin Osmanlı dönemine ilişkin tarihsel dizilere yönelik görüşleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Kösoğlu, N. (2008). Divanü Lügati’t-Türk ve Türk Dünyası. Erişim adresi: <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3472>.
- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı). (2023). *Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programı (9, 10 ve 11. Sınıflar)*. Erişim adresi: <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=1265>
- “Nicel Araştırmalar”. (t.y.). Erişim adresi: <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=163318>
- Oğuz, S. (2021). Türk eğitim sisteminde teknoloji kullanımı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Okumuş, O. (2021). *Teknoloji destekli tarih öğretimi açısından tarih öğretim programlarının incelenmesi*, C. Filik İşçen, (Ed.), Alan Eğitimi Çalışmaları içinde (209-235).
- Özdemir, Ç. (1995). Sosyal bilgiler öğretiminde insan ilişkilerinin yeri ve önemi. *TED XIII. Öğretim Toplantısı: Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Sorunları Sempozyumu (25-26 Mayıs)*, Ankara: TÜBİTAK.
- Özdemir, N. (2008). *Divanü Lugati't-Türk'ün uluslararası ilişkiler boyutu*. 2. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri: Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi 28-30 Mayıs 2008 içinde (573-600). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özer Taylan, G. (2020). *Eğitim amaçlı internet kullanımı*. Ş. Sağıroğlu, H. İ. Bülbül, A. Kılıç, M. Küçükali, (Ed.), Dijital Okuryazarlık: Araçlar, Metodolojiler, Uygulamalar ve Öneriler içinde (375-410). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Öztürk, İ. H. (2012). *Tarih öğretiminde bilgi ve iletişim teknolojileri kuram ve uygulama*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Öztürk, İ. H. (2015). *Tarihi haritalarla Osmanlı tarihi öğretimi (1): 16. ve 17. yüzyıl haritaları*, Erişim adresi: <https://tarihogretimi.wordpress.com/author/ihozturk/>
- Sarıcaoğlu, F. (2008). *Kâşgarlı Mahmud: İlk Türk haritacısı*. F. S. Barutcu Özönder, (Ed.), Kâşgarlı Mahmud Kitabı içinde (121-131). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Şengül Bircan, T. (2013). Animasyon destekli haritalarla tarih öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarına ve mekân algılarına etkisi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şengül Bircan, T. ve Safran, M. (2013). Tarih öğretiminde haritaların önemi ve kullanımı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(2), 461-476.
- Tekeli, S. (1985). *İlk Japon haritasını çizen Türk Kâşgarlı Mahmud ve Kristof Kolomb'un haritasına dayanarak en eski Amerika haritasını çizen Türk Amiralî Piri Reis*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Togan A. Z. V. (1981a). *Tarihte usul*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Togan A. Z. V. (1981b). *Umumî Türk tarihine giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Topçu, E. ve Kaptan, E. (2018). *Tarih okuryazarlığı*. S. Kaymakçı, (Ed.), İlkokulda Sosyal Bilgiler Öğretimi içinde (153-178). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1962). *Kâşgarlı Mahmut*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1972). *Büyük Türk dilcisi Kâşgarlı Mahmut*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yamak, H., Bulut, N. ve Dündar, S. (2014). 5. sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri ile fene karşı tutumlarına FeTeMM etkinliklerinin etkisi, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 249-265.
- Yılmaz, R. (2019). Kâşgarlı Mahmud'un haritasına göre Türk dünyası. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.